

Szerdahelyi Zoltán

POSZTMODERN KOMPOZÍCIÓS JEGYEK MINT EGY LEHETSÉGES CSOPORTOSÍTÁS-KÍSÉRLET ÖSSZETEVŐI¹

A posztmodernizmus – mely korunk mindinkább meghatározóvá váló filozófiai-művészeti áramlata – nálunk is egyre inkább a tudományos vizsgálódások, értelmezési kísérletek keresztüzébe kerül. A jelenidejűségből, az irányzat élő-változó jellegéből következik, hogy konkrét (irodalmi alkotásokra vonatkozó) elemzési feladatnál az idevágó fogalmak tömegével, rendszerezetlen halmazával találja szemben magát a kutató, mely az elvégzendő teendőt némileg parttalannak, nehézkesnek tűnetheti fel. Írásunkban – a munkavégzést megkönnyítendő – a posztmodern irodalmon belül a prózára vonatkozó fontosabb **kompozíciós jegyek** felmérését, majd ezeknek összetartozó csoportokba, halmazokba való rendezését kísérreljük meg elvégezni. Nézetünk szerint e munkát az eddigi hasonló próbálkozásoktól az különbözteti meg, hogy igyekszik elkerülni valamely posztmodern tulajdonság többé-kevésbé önkényes szerepeltetését (s így módon alapfogalomként való kitüntetését). Ehelyett inkább a posztmodern kompozíciós jegyek lehetséges összességén belül tapasztalható természetes kapcsolódási – sűrűsödési pontok – mint halmazszervező erők – megnevezésére törekszük.

* * *

A vizsgálat során a posztmodern jelenséget, annak minden kompozíciós következményével együtt, mint egységes egészt tételezzük, azaz sem belső irányzatai, sem esetleges nemzedéki különbségei nem lehetnek számunkra mérvadók: főként a bennük meglévő közös jellemzőkre igyekszünk koncentrálni.

---

1 Mind a szövegben, mind a jegyzetekben feltüntetjük az idegen nyelvű idézetek fordítóját. A szerző fordításáról van szó abban az esetben, ha más fordítóra nem hivatkozunk.

Jelen munka a konferencián szereplő előadás alapjául szolgáló dolgozat – melynek címe: *Posztmodern kompozíciós jegyek Hajnóczy Péter műveiben* – első, némiképp rövidített és átdolgozott részét foglalja magában. A dolgozat második része a TISZATÁJ 1990/11. számában jelent meg.

A szakirodalmi háttér feltárása során problémát jelent a posztmodern fogalmak heterogén volta, definiálatlansága illetve definiálhatatlansága, az idézetekben gyakorta fellelhető ellentmondásosság. Ennek oka egyrészt az áramlat jelenidejűségében, nem lezárt voltában keresendő. A 'posztmodern'-fogalomnak magának is különböző elnevezésével találkozhatunk: „Bossa Nova” (R. Sukenick), „Szuperfikció” (A. A. Misson–J. Klinkowitz), „Szürfikció” (R. Federman), „Metafikció” vagy „kísérleti mesemondás” (R. Scholes). A fogalmi tisztázatlanság másik okaként a posztmodern világszemlélet rendszerképzés-ellenes attitűdje mint posztmodern sajátosság nevezhető meg.

Posztmodern szövegválogatásunk kiinduló pontjául Lyotard meghatározását választjuk², aki szerint: „A posztmodern tehát (...) felidézi a megjeleníthetetlen magában a megjelenítésben; ami nem fogadja el a formák nyújtotta vigaszt, az ízléskonszenzust, amelynek révén átérezhetővé válik a lehetetlen iránti nosztalgia; ami új megjelenítéseket harcol ki, nem azért, hogy élvezetet szerezzen, hanem hogy méginkább érezhetővé tegye a megjeleníthetetlen. Egy posztmodern művész, író ugyanabban a helyzetben van, mint egy filozófus: a szöveget, amelyet ír, a művet, amelynek megalkotására törekszik, már nem vezérlik elfogadott elvek és szabályok, már nem ítélnék fölőle a meghatározó ítélet módján, ismert kategóriákat alkalmazva a szövegre vagy a műre. A szöveg vagy a mű ugyanis éppen ezeket a szabályokat és kategóriákat kutatja.”

R. Sukenick³ az új prózastílus – melyet ő „Bossa Nová”-nak nevez – fő értékének az elvonatkoztatást, az improvizációt és az átlátszatlanságot tartja.

„Ahogyan az elvonatkoztatás felszabadítja a prózát az ábrázolás és azon kötelezettség alól, hogy saját maga helyett a valóság változatait utánozza, úgy az improvizáció felmenti őt minden a priori szabály alól, megengedve új szekvenciák és kölcsönös kapcsolódások felfedezését a tapasztalás áramában.”

„Az átlátszatlanság arra utal, hogy fordítsuk figyelmünket a felszínre. Az olyan technikai dolgok, mint például a rajzok és a tipográfiai változatok, melyek felhívják az olvasó figyelmét a könyv technológiai realitására, abból a szempontból bizonyulnak

2 J. F. Lyotard: *Réponse à la question: Qu'est-ce que le postmoderne?* In: *Le postmoderne expliqué aux enfants* c. tanulmánykötetéből (Galilée, Paris, 1986.) Magyarul: *Mi a posztmodern?* ford. Angyalosi Gergely In: NAGYVILÁG, 1988. március, 419–426. p.

3 Ronald Sukenick: *The New Tradition in Fiction* In: *Surfiction, Fiction Now and Tomorrow* (ed. R. Federman) The Swallow Press inc. Chicago, 1975. 35–46. p.

hasznosnak, hogy a felszínre irányítják a figyelmet, nem hagyván ennek jelentőségét holmi mélységre (lényegre) való hivatkozással aláásni. A könyv oldalának igazsága ugyanis magán a lapon van, nem alatta, vagy valahol máshol a könyvtárban."

Sukenick⁴ másik tanulmányában „a személyiség műben-való-jelenlétének” megnőtt súlyát, mint az a priori szabályok mellőzése hatására az **élményvilággal létrejött közvetlen kapcsolat** következményét említi. Kompozíciós elve a „generálás”, mely az élményvilág megváltoztatására és egységbe tömörítésére szolgál. Hangsúlyozza még a **nyelvi lelemény** szerepét is, mely a hagyományos leírást, mint a vizuális élmények visszaadására alkalmatlant váltja fel.

Sukenick⁵ másutt ismét a szabályszerűségek hiányát, mint a fikciót felváltó, „magát szüntelenül újrameghatározó fiktív beszéd” folytonosságát biztosító elvet hangsúlyozza. A kollázssal kapcsolatosan nem is annyira a töredékességet, mint az abból az írói kifejezésmód által létrejövő **életképes egész**et emeli ki. A korábbiakkal ellentétben itt a művészetet a nyelv és az elvonatkoztatás elől való szökésként definiálja, úgy véli ugyanis, hogy mindkettő egyféle hermetikus elzártságot eredményezhet az élményvilág elől, ahelyett, hogy mint a jó művészet, összekötne vele.

Sukenick⁶ utolsó, általunk vizsgált írásában az eddigiekhez képest újdonságnak hat, hogy: „A művészeti mező különféle energiák, képek és élmények összefonódása” „a prózaírás mindenekelőtt energiaáramot feltételez”, „A narráció cselekvési erőter, a magába vont dolgokat átalakító kontextus” és hogy a kollázs töredékességre irányulása nem mond ellent a nem-oksági narráció folytonosság és teljesség felé haladásának, (ellentmond viszont az oksági narrációnak, mely a megszakíttottság miatt állandó fenyegetettségben van).

---

4 R. Sukenick: *Thirteen Digressions* In: PARTISAN REVIEW, Volume 43, Number 1, 1973. Magyarul: R. Sukenick: *Tizenhárom kitérő* ford. Hernádi Miklós In: NAGYVILÁG, 1977/7. 1062–1071. p.

5 R. Sukenick: *Fiction in the Seventies: Ten Digressions on Ten Digressions* In: STUDIES IN AMERICAN FICTION, Volume 5, Spring 1977. Magyarul: R. Sukenick: *Az amerikai regény a hetvenes években. Tízféle kitérő tízféle kitérésről* ford. Szegedy-Maszák Mihály In: NAGYVILÁG, 1984/3. 421–429. p.

6 R. Sukenick: *Twelve Digressions Toward a Study of Composition* In: NEW LITERARY HISTORY, Volume 6, Winter 1974–75. Magyarul: R. Sukenick: *Tizenkét kompozíciótani kitérő* ford. Hernádi Miklós In: HELIKON, 1987/1–3. 145–153. p.

John Barth⁷ korábbi tanulmányát – „A kimerültség irodalma”, HELIKON, 1987/1-3. – az időközben ráragódott félreértésektől megtisztítva, rámutat, hogy „az egyedi művet mindig elsődlegesnek kellene tekintenünk az összefüggésszerekhez és kategóriákhoz képest”, azaz a mű önmagában való létét, önmagára vonatkoztatottságát hangsúlyozza.

Ugyanez, kissé konkrétan: „Az eszményi posztmodernista regénynek valahogy túl kell emelkednie realizmus és irrealizmus, formalizmus és tartalomközpontúság, tiszta és elkötelezett irodalom, elit- és tömegolvasmány ellentétén.”

J. Klinkowitz⁸ posztmodernista ’szöveggyűjteményében’ Alain Arias Misson terminusát alkalmazva „szuperfikció”-nak nevezi a kortárs prózairányzatot. Az általa megfigyelt jellegzetességek:

- „A szuperfikció kifejező és nem leíró, néha generatív.”
- „Az olvasó képzetét a cselekmény részeként használja fel, éppúgy, mint ahogy a jazz résztvevő hallgatást kíván, ez az írás résztvevő olvasást kér.” (Nem beleélő olvasást!)
- „Önmagát visszatükrözi és önmagára visszaható is egyben ...”
- „... a fikció léte mint invenció és mint műalkotás tételeződik ...”
- „... ez a fikció visszaállítja az olvasást eredeti örömszerző funkciójába”, amely csak ezáltal lehet egyenértékű a filmmel, a tv-vel, a képzőművészettel és a zenével.

Klinkowitz a továbbiakban az emberi képzelet elsőbbségét hangsúlyozza a valóságról alkotott eltorzított víziókkal szemben és elutasítja az absztrakciót a műben megvalósuló élményszerűséggel szemben:

- „... a szuperfikció az élet egészét a sajátjaként alkotja meg, s így az élet összes jelensége nem valami más absztrakciójaként, másodkézből nyert valóságként ábrázolódik, hanem a maga létezésében jelenik meg: összes energiájával, játékosságával, bőségével és örömeivel, melyek az élet legjobb pillanatait jelentik számunkra – s mindezt az alkotómester, a regényíró ellenőrzése alatt. Ez a különbség a szomszédok figyelése és a saját élet megalkotása között.”

7 John Barth: *The Literature of Replenishment* In: THE ATLANTIC 1980/1. Magyarul: John Barth: *Az újrafeltöltődés irodalma. A posztmodernizmus szépprózája* ford. Szegedy-Maszák Mihály In: NAGYVILÁG, 1982/4. 569–578. p.

8 Jerome Klinkowitz: *The Life of Fiction* Univ. of Ill. Press, 1977. Urbana–Chicago–London

- "... az energia az igazi regény töltőanyaga – jelenjék meg bár a paródiában, a képzelet kiterjedésében vagy egyszerűen az élet élvezetében."

R. Kostelanetz⁹ tanulmánya kiemeli (az általa vizsgált amerikai prózai anyag alapján):

- a megszokottól eltérő narrátor alkalmazását: "... ezen művek témája a főhős víziójaként és/vagy örületként jelenik meg",
- a kollázstechnikát, mely „a stílus és/vagy a vízió folyamatosságát egy határozottan nem-folyamatos narráció mellett valósítja meg”,
- „az irodalmi formák és sallangok” ironikus felhasználását,
- az ellipszis alkalmazását,
- hogy „a szavakat a nyelv meghaladására kell használni, a befogadó számára szokatlan hatások elérése céljából”,
- a szekvenciális regényépítkezés kedvelését,
- a regény közegének (médiumának) összetevőivel való foglalkozást,
- a sok műben fellelt információbőséget vagy ennek ellentétét, a szófukarságot,
- az irodalmon kívüli dolgoknak (pl. történelem, újságcikk, szótár stb.) a regény anyagi-szerkezeti alapjául történő felhasználását,
- hogy a nyelv ismeretelméleti homályossága, mint az új regény témája azt a Gertrude Stein-i paradoxont is szemlélteti, mely szerint „a nyelvhasználat felfedi mind a nyelv, mind az olvasási folyamat határait”,
- a fikciós elemeknek a más művészetekből származó eljárásokkal történő keverését,
- az oldalt, mint a formszervezés központját.
- A látványregényekről: hogy „a film szerkezetét igyekeznek felülmúlni az összefüggő képek szekvenciális fejlesztésével ...” „Bizonyos látványregények szavakat tartalmaznak, melyek motívumokká, sémákká rendeződve, az őket alkotó szavakhoz hasonlóan változnak a szekvencia ideje alatt.” Ilyen művekben „a sztori narratív kifejlődése inkább vizuális, mint nyelvi manipulációk eredménye.”

Kostelanetz¹⁰ másik munkája hangsúlyozza:

- a médiummal való foglalkozás mint fő regényalkotó elv fontosságát (emellett a narráció is csak másodlagos fontosságú),

---

9 Richard Kostelanetz: *New Fiction in America* In: *Surfiction* ..., 85–100. p.

10 R. Kostelanetz: *Twenty-Five Fictional Hypotheses* In: *Surfiction* ..., 283–286. p.

- a fikció kitalált jellegét a tényyszerűséggel és a bizalmaskodással szemben,
- a személyességet, mint a mű értékének fokmérőjét,
- az olvasó szerepének a radikális olvasói munka következtében történő megváltoztatását (mely maga után kell hogy vonja a kritika radikális megújítását is).

R. Federman¹¹ alapvető tanulmánya talán az eddig idézettek összefoglalásának is tűnhetne, de mivel az általa szerkesztett kötet bevezető írása, helyesebb, ha programadónak tekintjük inkább:

- szürfikció: „ami nem utánozza a valóságot, de látni engedi fiktív jellegét” (az élet = fikció),
- a regény: „csakis egy valóság – öntörvényű valóság”,
- az írás új tipográfiája – mely nem a nyelvtani egységet, hanem a lap egységét veszi adottnak – lehetővé teszi, hogy „nemcsak az író alkot (...), de az olvasó is”,
- „A regény formája nem az élet rendjéhez, de inkább a tudattalanból fölmerülő nyelv kacskaringóihoz fog igazodni.” „Saját magából, tulajdon anyagából táplálkozhat, mímelve, ismételve, kifordítva, cáfolva azt, amit mond. Önnön történetmondásának metaforájává válhat, menet közben igazolva saját létjogosultságát.”
„A regény anyagának (...) nincsenek határai, az író képzelőerejének és a nyelv lehetőségeinek korlátain túl.”
- „Az alkotón, az olvasón és az esetleges történetmondón kívül” a szereplő „is részt vesz a regény megteremtésében.”

A regény jelentéséről:

„Csakis olvasó és alkotó, szereplők és elbeszélők együttes erőfeszítéséből sajtolható ki a jelentés ...”

„Az író (...) azonos szinten áll az olvasóval, s vele együtt próbál értelmet hámozni ki a közös nyelvből s értelmet adni az élet fikciójának.”

---

11 Raymond Federman: *Surfiction – Four Propositions in Form of an Introduction* In: *Surfiction ...*, 6–15. p. Magyarul: R. Federman: *Szürfikció – négy észrevétel a regényírás jövőjéről* ford. Szegedy-Maszák Mihály In: *HELIKON*, 1987/1–3. 154–158. p.

W. Gass¹² véleménye a következő:

- "... engem a nyelv átalakítása érdekel, a nyelv szinte makacs közléskészségének leszerelése".
- A regény önmagát képviselő szépség, melynek célja, hogy a mi élményünké váljon.
- „az olvasói figyelem (...) átalakítóan hat a mű létezési módjára.”
- „Az írónak nagyon gyakran az a célja, hogy darabokra szedje a világot, mely jóformán irányíthatatlanná vált számára, és behelyettesítse a nyelvvel, amelyet némileg még irányítani tud.”
- "... az irodalom úgy készül, hogy nyelvi forrást fakasztok a papírlapon.”

R. Scholes¹³ elmélete a posztmodern regényt az ősi meseformához, az író alakját pedig a mesemondóéhoz vezeti vissza. A posztmodern regényt – azaz a kísérleti mesemondást – „metafikció”-nak nevezi. Főként a metafikció alábbi tulajdonságait hangsúlyozza:

- a művészet és öröm fontos értéket képviselnek a metafikcióban,
- a valóság felszínének közvetlen megjelenítése helyébe a való emberi élethez a fantázia segítségével történő visszatérést helyezi,
- a regény értelme: „Nem ’egy cselekmény megjelenítése’, hanem egy képzeleti alkotás.”

Mivel a szerző a nemi aktust minden fikció ősformájaként tételezi, az író és olvasó kapcsolatát is ugyanezen viszony kölcsönösségéhez hasonlítva szemlélteti:

„A fikciós folyamat igazi jelentése valami olyan, amit minden olvasónak magának kell megvalósítania – meg kell tapasztalnia, mert ezt megtanulni lehetetlen.”

Másfelől: csak „az olvasó és az író közti kommunikáció vezethet az igazi megértéshez és egy mű alapos megtapasztalásához.”

- Az író számára a nyelv a nagy szűrő, mely megszínesíti életszemléletét.

---

12 William Gass and John Gardner: *A Debate on Fiction* In: THE NEW REPUBLIC, 1979. márc. 10. 26–33. p.
Magyarul: William Gass és John Gardner: *Vita a regényről* ford. Abádi Nagy Zoltán In: HELIKON ..., 160–171. p.

13 Robert Scholes: *Fabulation and Metafiction* Univ. of Ill. Press, Urbana–Chicago–London, 1979.

A fikció szerepe:

1. szublimálás: az emberi gondok és félelmek olyan formába szervezése, mely értelmet és értéket hordoz,
2. visszacsatolás: a jelen helyzeteinek megértését segíti, viselkedésünket orientálja.

Scholes az öntükröző regénytípus játékos, tréfás jellegét hangsúlyozza, annak örömszerző funkciója miatt, ugyanakkor – hűnek maradva önnön hasonlatához – nárcisztikusnak is nevezi ezt, mégpedig negatív értelemben. Ez a nárcisztikus jelleg ugyanis szerintem akadályozza az emberiség nagy céljának elérését: az elidegenedésnek egy olyan integrációba fordítását, mely visszaadná az emberi létnek az univerzummal való harmóniát.

D. W. Fokkema¹⁴ alapos jellemzéséből az alábbiakat emeljük ki:

- A posztmodern szerint fontos „a kapcsolódások elvének lerombolása, a diszkontinuitás hangsúlyozása (...) beiktatott szövegekkel”,
- az összetett (sokrétű) befejezések kedvelése,
- a leltár- vagy felsorolás-féle szövegszervezés,
- illusztrációknak az írott szövegbe helyezése,
- labirintusszerű cselekménybonyolítás jellemzi, amely nem ajánl semmiféle konklúziót, s ami „lerombolja az időről és a helyről alkotott közkeletű elképzeléseinket”.
- „A posztmodern világban minden a szavak által fedeztetik fel, a világ ezen szavak köré rendeződik, s a szavak válnak világunk egyedüli igazolásává.”
Valójában e szavak „a szemantikai hulladékot idézik újra”. Megemlítendő, hogy előnyben részesülnek a szavak a hallgatás, míg a nyelvközpontúság a taoizmus fölött.
- Néha az elmondás módja fontosabb magánál a történetnél.
- A posztmodern a 'legdemokratikusabb' irodalmi kód, hiszen a szövegmagyarázat „nem szabályozódik sem a szerző, sem az iskolázott olvasók közössége által, s az olvasót magát is sűrűn megszólítják, utasítják, kérdezik a szövegben.”
- Az olvasó gyakran főszereplőként jelenik meg a műben, vagy egy alak olvasóként illetve hallgatóként van ábrázolva. Megjelenik a második személyű elbeszélői mód.

Fokkema kiemeli a „válogatásnélküliség” (vagy: elfogulatlanság) fontosságát a posztmodern szövegszervezésben, ugyanakkor megjegyzi, hogy ez paradoxon, hisz már

---

14 Douwe W. Fokkema: *Literary History, Modernism and Postmodernism* John Benjamins Publ. Co., Amsterdam/Philadelphia, 1984.

magának a „válogatásnélküliség”-nek a kijelentése önmagában is választást, válogatást feltételez.¹⁵

Fokkema a posztmodern szemantikai központjába a **beleérthetőség** (mely minden szemantikai tulajdonságot hordozó szóra vonatkozik) és az **asszimiláció** (a világ asszimilálása „azon, tudásra való vágyakozás nélkül, mely tudni akarja, hogyan szerveződik ez a világ”) fogalmát helyezi, mint a többit eleve magába foglaló illetve alárendelő fogalom párt.

- A posztmodern által preferált szavak a „labirintus” és az „utazás”, különösen „az irány nélküli utazás (...), melyek a tér mérhetetlenségét és az emberi erőfeszítés hiábavalóságát fejezi ki.”
- A narrátor szerepe is sajátos, hiszen számára nincsen különbség lényeges és lényegtelen dolog között, s bár képes a számára felmerülő kérdésekre válaszolni, néha úgy teszi ezt, hogy az eredmény „az emberi lény számára érthetetlen vagy elfogadhatatlan.” „A narrátornak nincs se múlt, se jelen ideje, a kapcsolódások nem számítanak számára.”

„Általánosságban: a posztmodernizmus előnyben részesíti a szavakat a csend, a képzeletet a tapasztalás, a szóbeliséget a tapasztalati összefüggésekkel szemben.”

D. Lodge¹⁶ a posztmodern öt fő tulajdonságát sorolja fel:

1. ellentmondásosság (ezen általános jellemző elterjedtségét a szerző szerint az is jelzi, hogy feltűnően nagy számú, nem egyirányú nemiséggel rendelkező alak – hermafrodita – található a művekben,
2. a permutáció kedvelése, azaz egymás mellett több narratív szál is fut,

---

15 Úgy véljük, a posztmodern gondolkodás szerint semmiféle paradoxon nem létezik, hiszen a posztmodern mindenfajta formális logikán alapuló, rendszerszerű világmagyarázat elutasításával megszünteti az ilyen jellegű felvetés pusztá lehetőségét is. Paradoxonok, logikátlanságok, irracionálisok ugyanis csak egy racionális felépítésű világszemlélet talaján jelenhetnek meg, csak egy ilyen rendszeren belül definiálhatók. A posztmodernnel kapcsolatosan tehát logikátlanságokról, paradoxonokról beszélni – főként számonkérő hangszívallyal – teljességgel felesleges, valójában nem több tautológikus tetteknél.

Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy a posztmodernnel kapcsolatosan egyelőre csupán leíró vagy összegző kijelentések tehetők: az egyoldalúan racionális, rendszerszemléletű megközelítés ugyanis magát a jelen-ség megfigyelését, fogalmi megragadását veszélyezteti a benne rejlő normativitásból eredő bíráló, illetve tagadó jellege miatt.

16 David Lodge: *The Modes of Modern Writing. Metaphor, Metonymy, and the Typology of Modern Literature*, Edward Arnold, London, 1977.

3. diszkontinuitás: „Némely újabb amerikai író (...) előadásmódja az összefüggések, a folytonosság tagadásán alapul”,
  4. véletlenszerűség a komponálásban (ez az összetevő az abszurd logika hatásához köthető)
  5. mértéktelenség, azaz a felhasznált elemek (Lodge-nál az általa vizsgált metaforikus vagy metonímikus szerkesztésmód) eltúlzása – lerombolása: parodizálás vagy börszeszesítés útján – mintegy ilyen módon menekülve eredeti hatalmuktól.
- (Ezen fogalmak értő taglalása megtalálható Abádi Nagy tanulmányában.¹⁷)

Abádi Nagy Zoltán¹⁸ könyvében a hatvanas évek amerikai regényének fő jellemvonását az entrópia és komikum együttes előfordulása adja:

„... entrópikusnak tekintjük a regény világgépét, ha a megjelenített regény-személyiség vagy közösségi mintázat a rendezetlenség, az energianivelláló egyensúlyi állapot felé tendál; ha zárt rendszer jellege felismerhető; s ha ezen jellemzők érvénye valamilyen jelképeség révén a mű egész világára kiterjed.” (41).

„Legyen az entrópiaérzet tudatos vagy ösztönös, a hatvanas regény világnézeti alapkérdéseket, filozófiai alapokat érintő kérdéseket vet fel komikus formában.” (326).

Abádi Nagy Zoltán újabb tanulmánya (l. 17. jegyzetpont) már részletesen felsorolja a legifjabb posztmodern próza jellemzőit (természetszerűleg figyelembe véve a nemzedékek változása ellenére megmaradó állandóságot is). Ezek rövidített felsorolása újabb adalékot jelenthet eddigi listánkhoz:

Improvizáció, önreflexivitás és metafikció, a beleélést meghíúsító elidegenítő hatás, stilizálatlanság vagy túlstilizálás, tér–idő–csélekmény kötöttségeinek elvetése, szerepek és nézőpontok összecserélése, az egyediség formai értékei, a fikció mint élményforrás, a filmszerűség, a nyelvi világon túlmutatni nem akarás, a képzelet hatalma mint a fikció főmotorja, a képkollázs, az ún. hibrid próza kedvelése, a multimedialitás vagy multikulturalitás lehetőségeinek felhasználása, a szürrealista technikák kedvelése, annak deklarációja, hogy az így létrejött mű nem interpretálható stb.

17 Abádi Nagy Zoltán: *A posztmodern regény Amerikában* In: HELIKON ..., 10–12. p.

18 Abádi Nagy Zoltán: *Válság és komikum. A hatvanas évek amerikai regénye*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.

Úgy véljük, eddigi szempontjainkhoz ezen újabb posztmodern jellemzők csupán a rekonkretizáló fikcionálás esetében jelentenek novumot: „... a rekonkretizáló stilizálás elvonatkoztatott általánosításokat konkretizál képi vagy cselekményes formában.”

A Szegegy-Maszák Mihály¹⁹ által kiválasztott posztmodern jegyek felsorolását, úgy érezzük, annak ellenére sem mulaszthatjuk el, hogy a szerző éppen ezek posztmodern eredetiségét, novumát vitatja, s tanulmánya ennek megfelelően inkább az irodalmi hagyomány posztmodernben való továbbélését hangsúlyozza. (Alábbi véleménye egyébként már korábban, a Medvetánc körkérdésére adott válaszában is megfogalmazódik, l. 22. jegyzetpont): „... a posztmodernizmus voltaképp csak átcsoportosít és előtérbe helyez korábban már használt eljárásokat ...”

Az általa felemlített (és vitatott) jellemzők a következők: körkörös elrendezés, nyitott befejezés, halmazszerűség és aleatória, a célelvűség tagadása, azaz az elbeszélő szerkezet megszakítotttsága (ezen utóbbi jellemző viszonylagos eredetiségét egyébként a szerző is elismeri).²⁰

Heller Ágnes²¹ véleményének ide sorolható része a stfluspluralizmus fogalmát tudatosítja fő jellemzőként.

---

19 Szegegy-Maszák Mihály: *Modern és Posztmodern: Ellentmondás vagy összhang?* In: HELIKON ..., 43-58. p.

20 Nem akarván elvitatni a szerző által feltüntetett adatok valós előzmény-mivoltát, megjegyzésünk csupán két dologra szorítkozik:

1. A vizsgálatba bevont fogalmak köre véleményünk szerint kissé szűk, s mivel talán nem is a legjellemzőbbek szerepelnek itt, úgy véljük, hogy ezen vizsgálatok alapján a posztmodern eredetiségére vonatkozó kijelentések csak nagy fenntartással tehetők.
2. Még a számbavehető összes posztmodern jegy elemzése esetén sem – ha ez külön – külön, az elemek összevetése nélkül történe – kaphatnánk megnyugtató eredményt (illetve minden bizonnyal csupán a posztmoderneket által hangoztatott – és gyakorolt – „válogatásnélküliség” elvét igazolná munkánk, azt az elvet, mely a korlátlan forrásfelhasználás deklarálása).

Úgy gondoljuk, hogy a posztmodern jelenségkört a maga komplexitásának figyelembevétele nélkül nem lehet vizsgálni. Egy, a világszemlélet és művészeti gyakorlat összefüggéseit igényesen számbavevő összegzés pedig vélhetően a posztmodern egyértelmű novuma mellett érvelne.

21 Agnes Heller: *Existentialism, Alienation, Postmodernism: Cultural Movements as Vehicles of Change in the Patterns of Everyday Life* In: *Postmodern Conditions* (ed. A. Milner, Ph. Thomson, Ch. Worth) Monash University, Australia, 1988. 1 – 13. p.

A szerző máshol: *Körkérdés a posztmodernről* In: MEDVETÁNC, 1987/2. 217–263. p.

Balassa Péter²² jellemzőként az eklektikát, az idézések szerepét s egyféle stíluspluralizmust jelöl meg.

Kulcsár Szabó Ernő²³ három jellemző posztmodern poétikai jegyet tételez:

1. **Intertextualitás:** „itt nem mű és valóság, hanem mű és mű, szöveg és szöveg párbeszédéről van szó”. A hangsúly nem a valamiről valamit mondáson van, hanem a valamiről **valahogyan** való beszéden (esztétikai összetevő).
2. **A szövegek areferens jellege** „kétségbe vonja a valóságra vonatkoztatás jelekkel való végbevihetőségét, de a jel-létesítés folyamatában mégis megőrzi autonómiáját.”
 „... az elérni szándékolt jelentés helyett csak további jelek vannak, s ez alkotót és befogadót is csak a másság élményével szembesítheti.”
 Mindebből következik, hogy az egyedi, az eltérő, a különböző lesz az identitás feltétele s „a mű legitimációja (éppúgy, mint a személyiség identitása) csak a nyelvben, a világra vonatkoztatottságtól elszakadó jelszerűségben, az önmagára visszaszorult individuum különbözőeslívű önmeghatározásában valósulhat meg szabadon.”
 „... a jelértelmezés hangsúlyai lassan átkerülnek a kommunikációs aktusban deformálódó (...) jelentések megérthetőségének kérdéseire, s vele a recepció feltételezettség hermeneutikai faktoraira.”
3. **A szabályszerűség hiánya** a közvetlen nyelvi-technikai átalakításban, a formai összetevők területén nyilvánul meg, az alábbi sajátosságokban:
  - a mű szeriális vagy aleatorikus szerkezetű (nincs integráló középpont),
  - areferens, autoreflexív jelleg, mint nem-elbeszélő struktúrák képzője (a lírai szövegfejlesztés metafora-elvére emlékeztető struktúrák),
  - nyitott, deformált vagy fragmentális szövegképzés.

* * *

A posztmodern világszemlélet általános rendszerképzés-ellenes, rendszerelutasító jellegéből már következik az ezen a világszemléleten alapuló (illetve ezt kisugárzó, ebben létező) irodalmi művek – ebben az esetben prózai, fikciós alkotások – kom-

22 Balassa Péter hozzászólása In: MEDVETÁNC, 1987/2., 217–263. p.

23 Kulcsár Szabó Ernő: *A különbözőség esélyei. Szempontok a posztmodern fogalmának meghatározásához* In: LITERATURA, 1987–88/1–2., 137–146. p.

pozíciós tulajdonságaiban fellelhető azon fő sajátosság, mely ezen kompozíciós jegyek egységes, racionális rendszerbe szervezésének lehetőségét megkérdőjelezi. Úgy véljük, mindenképpen helyesebb tehát az idézetekben gyakorta fellelhető ellentmondásokhoz, kellően nem definiált, néhol irracionális fogalmakhoz mint posztmodern jellegzetességekhez viszonyulni – s az erőszakos, a tárgy jellegének ellentmondó, annak tulajdonságait eltorzító, mindenáron való rendszerképző szándékról lemondani.

A rendszeralkotás elutasításából azonban semmiképpen sem következhet a fogalmak leíró jellegű rendezésének, a rendezés közben felismert összetartozó jelenségek közös halmazba sorolásának igényéről való lemondás. Gyakorlati okokból pedig mindenképpen szükségesnek látjuk a felsorolt fogalmakban, kompozíciós jegyekben fellelhető azonosságok és különbségek értelmezését s az ily módon elkülönülő nagyobb egységek összefoglaló–összegző kategóriaként való kitüntetését.

Az ily esetben jórészt elkerülhetetlen tévedések (a fogalmak jelentésének nem teljesen adekvát értelmezése, a különbségek esetleges összemosása, a nem a leginkább megfelelő csoportba sorolás hibája stb.) természetszerű vállalásának előrebocsátásával közöljük tehát az általunk legjellemzőbbnek, legmeghatározóbbnak tartott – a fikcióra vonatkozó – posztmodern kompozíciós jegyek báziscsoportjait:

1. A kompozíciós szabályszerűségek tagadása, hiánya – válogatás-nélküliség

A szabályok elutasításának háttérében a közvetlen élményvilág (a fikció mint élet és az élet mint fikció) fikciós megvalósításának igénye munkál. A kompozíciós szabálynélküliség elvéből, azaz az integráló középpont hiányából következnek az alábbi szövegszervezési jellegzetességek: improvizáció, a kollázstechnika alkalmazása, a nem folyamatos narráció, a szekvenciális (szeriális, aleatorikus) építkezési mód, több narratív szál egyidejű futtatása (permutáció), a 'cselekmény' diszkontinuitása, a filmszerűség stb.

A válogatás-nélküliség szűkebb fogalomcsaládjába sorolható az ellentmondásosság túrése, a más irodalmi formák és stílusok – gyakran ironikus – felhasználása, azaz a stíluspluralizmus, az eklektikusság, a beleérthetőség, az idézések gyakorisága, a mértéktelenségek (bőbeszédűség, szófukarság stb.), a más művészeti vagy egyéb: tudományos, újságnyelvi stb. források felhasználása (mely az asszimilációs elv hozadéka), s az eredményként létrejövő multikulturalitás és hibrid próza.

2. A mű önmagára vonatkoztatottsága – a jelképzés válsága, a nyelvi közölhetőség dilemmája

A mű önmagára vonatkoztatottságában a valóságábrázolás helyébe lépő képzeleti alkotó jelleg kerül előtérbe: a regény önmagát írja, öntükröző jellegéből következően bizonyos fókig lírizálódik, metaforikus tulajdonságokat vesz fel. A regényközeggel, a médiummal való foglalkozás kerül előtérbe, megjelenik a multimedialitás jelensége, az elmondás módja magánál a sztorinál is fontosabbá válik.

A nyelvi közölhetőség dilemmája a nyelv (a szavak) önmagára vonatkoztatását, a világgal való kommunikáció helyett a csupán a jelképzés folyamatában megvalósuló kommunikatív viszonyt fejezi ki, tünteti fel a mű legitimációs alaphelyzetének. A nyelv areferens jellege miatt maga a jelképzés folyamata mint az autonómia forrása jelenik meg, előnyben részesítve a szóbeliséget a tapasztalás fölött. A leírt jelek, az írás, a szövegképzés tipográfiájának szerepe növekszik: a nyelvtani egységek helyett a tipográfiai egységek (pl. az oldal) kapnak nagyobb hangsúlyt.

3. Az olvasó–befogadónak a mű teremtésébe való bevonása,

s a szereplők ilyen jellegű aktusai mérhetetlenül kitágítják – az eddig csupán az író–narrátor nézőpontjára korlátozódó – műbeli kommunikációs viszonyokat.

Az olvasó az eddig szokásos átélő–beleélő szerepkör helyett maga is alkotó pozícióba kerül, hiszen a mű megszólítja, kérdezi, utasítja – sőt gyakran a narratív folyamat felépítésével is őt bízza meg (l. a szabadon olvasható, kötés nélküli 'könyveket'). Gyakori az egyes szám második személyű – közvetlenül az olvasóval foglalkozó – narráció is. Mivel az olvasó már az író–narrátorral egyenrangú alkotó ('demokratikus' irodalmi forma!), szükségtelessé válik az interpretáció is: ez lehet az alapja az interpretáció szükségéssé vagy lehetséges mivolta tagadásának.

* * *

Természetesen az általunk körülírt fontosabb csomópontok érvényességét – mivel egzakt elméleti meghatározások egyrészt a posztmodern jellege miatt még nehezen elképzelhetők, másrészt az irányzat jelenidejűsége sem ajándékozhatja meg a szemléltetést, a rálátást, a kívülállás lehetőségéből adódó (nagyobb elméleti igényességet megengedő)

előnyökkel – csupán a segítségükkel elvégzett munka eredményei engedik némiképp bizonyítani. Esetünkben – a Hajnóczy-életmű konkrét értelmezésénél – e fentebb elkülönített s jellemzett csoportok kellően alkalmazhatónak bizonyultak. Segítségükkel a posztmodern kompozíciós jegyeknek az író műveiből való kimutatása nem okozott különösebb nehézséget²⁴.

Ezen eredmény számbavétele mindazonáltal nem teheti kérdéssé azt a tényt, hogy a posztmodernizmus további elméleti meghatározása, a fogalmak lehetséges (a tárgy jellegének ellent nem mondó) pontosítása még hosszas és többirányú kutatásokat igényel.

---

24 A dolgozat ezen második része a TISZATÁJ 1990/11. számában jelent meg. [Természetesen a kompozíció csak a művek világszemléletének összefüggésében értelmezhető, ha ebben az esetben inkább a kompozíciós oldalra fordítottuk is figyelmünket (egy korábban elvégzett széleskörű vizsgálat kiegészítéseként)].